

*Вознюк О. Л.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
суддя Білоцерківського міськрайонного суду Київської області*

БАЛАНС ПРИВАТНОГО ІНТЕРЕСУ ТА ПОТРЕБ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРИ АРЕШТІ МАЙНА

Анотація. У статті досліджується питання забезпечення балансу між приватним інтересом та суспільним інтересом в кримінальному провадженні при накладенні арешту на майно. Арешт майна є важливим засобом забезпечення кримінального провадження, яке гарантує як невідворотність покарання, так і відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Одночасно позбавлення особи права розпоряджатися та / або користуватися своїм майном є беззаперечним втручанням у гарантоване відповідно до Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод право власності. У контексті національного законодавства України й міжнародної практики, зокрема рішень Європейського суду з прав людини, розкрито критерії, які визначають законність і пропорційність арешту майна.

Особливу увагу приділено аналізу статті 170 КПК України, що регулює підстави та порядок накладення арешту, включаючи мету збереження речових доказів, забезпечення відшкодування шкоди та спеціальної конфіскації. Автор підкреслює важливість дотримання принципу «справедливого балансу», який передбачає оцінку необхідності втручання, його обґрунтованості та пропорційності. У статті виділено такі ключові критерії: зв'язок арештованого майна з кримінальним провадженням, вартісна відповідність арештованого майна заявленим цілям, обрання найменш обтяжливих способів втручання, відповідальність держави за збереження майна, розумність тривалості обмеження права власності, а також обґрунтованість та ясність мотивів рішень щодо арешту.

Автор звертають увагу на необхідність періодичного контролю за законністю та доцільністю арешту майна, а також на проблематику довготривалого утримання арештованого майна без чіткої потреби. Зазначено, що національним органам важливо враховувати не лише загальні інтереси суспільства, але й індивідуальні обставини кожної справи, щоб уникнути надмірного та непропорційного втручання в права власників.

У висновках наголошено на необхідності вдосконалення законодавства та судової практики для забезпечення дотримання балансу між приватними правами та потребами кримінального провадження, запровадження дієвого механізму перегляду доцільності накладеного арешту з урахуванням динамічності кримінального провадження. Стаття є цінним джерелом для науковців, практикуючих юристів та суддів, зацікавлених у підвищенні ефективності застосування механізмів арешту майна в межах кримінального процесу.

Ключові слова: арешт майна, баланс приватного та публічного інтересів, пропорційність втручання, зловживання арештом.

Постановка проблеми. Арешт майна є одним із засобів забезпечення кримінального провадження, який за своєю

суттю є втручанням держави у право власності, гарантоване Протоколом 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Орган досудового розслідування часто ініціює накладення арешту на початку досудового розслідування, і в зв'язку з цим доцільність подальшого обмеження прав і контролю державою за користуванням майном повинно з розумною періодичністю контролюватись та переглядатись. Для дотримання балансу приватного інтересу та суспільного інтересу у проведенні належного досудового розслідування і судового розгляду суди мають ретельно перевіряти підстави накладення арешту, а також запобігати надмірному, непропорційному та/або тривалому обмеженню. В зв'язку з цим важливим вбачається визначення критеріїв, відсутність яких може бути визнана зловживанням цим механізмом.

Стан дослідження. Питання забезпечення прав особи є особливо актуальним для України з огляду великої кількості заяв, які надходять до Європейського суду з прав людини. Дослідження практичних аспектів арешту майна в кримінальному процесі виконували І. В. Гловюк, А. Р. Туманянц, В. І. Медведєв, В. В. Горошко, С. О. Ковальчук, Г. М. Куцур, Н. С. Моргун та інші. Вони підкреслюють необхідність вдосконалення законодавства та практики. Одночасно питання дотримання балансу публічного і приватного інтересів розкриті не в повній мірі.

Метою статті є розкриття критеріїв, додержання яких національними органами буде визначати дотримання балансу приватного інтересу та потреб кримінального провадження при вирішенні питання про арешт майна мають.

Виклад основного матеріалу. Стаття 1 Додаткового протоколу (протоколу № 1) до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) гарантує, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Отже зі змісту зазначеної норми вбачається, що гарантоване Конвенцією право власності не є абсолютним, і випадки втручання у таке право не завжди визнаються порушеннями. Водночас уникнути зловживань з боку держави та забезпечити справедливість можливо при збалансованості публічного і приватного інтересів.

У цій статті ми пропонуємо дослідити межу дотримання національними органами суспільного (загального) інтересу при накладенні арешту на майно у кримінальному провадженні.

Відповідно до змісту ст. 170 КПК України (далі – КПК) арешт майна можливий у формі позбавлення права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, що засто-

соується з метою: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) арешт майна для судового розгляду зазвичай пов'язаний з контролем за використанням майна, що підпадає під дію другого пункту статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції (п. 53 рішення *Stożkowski v. Poland*, № 58795/15, 21 грудня 2021 року) [1].

Для того, щоб втручання було сумісним зі статтею 1 Протоколу № 1, воно має бути законним, відповідати загальним інтересам і бути пропорційним, тобто забезпечувати «справедливий баланс» між вимогами загального інтересу суспільства і вимогами захисту основоположних прав особи (п. 107 рішення *Beucler v. Italy* [GC], № 33202/96, 5 січня 2000 року) [2]. Необхідний справедливий баланс не буде досягнутий, якщо відповідна особа несе індивідуальний і надмірний тягар (п. 69-74 рішення *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, № 7152/75, 23 вересня 1982 року) [3].

При цьому у рішенні *James and Others v. the United Kingdom*, № 8793/79, від 21.02.1986, ЄСПЛ зазначив, що створена Конвенцією система захисту покладає саме на національні органи влади обов'язок початкової оцінки як існування проблеми суспільного значення, яка виправдовує як заходи позбавлення права власності, так і проблеми необхідності заходів з усунення несправедливості. Це означає, що в цій сфері, як і в інших сферах, на які поширюються гарантії Конвенції, національні органи влади мають певну свободу розсуду (п. 46).

Публічний інтерес у кримінальному процесі знаходить своє виявлення через завдання кримінального провадження, а саме забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Водночас це саме завдання визначає і приватний інтерес: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Відтак для визначення дотримання цього балансу національні органи (перш за все суди) при вирішенні питання про арешт майна мають дотримуватись таких критеріїв:

1. Зв'язок з кримінальним провадженням. Частина 2 ст. 167 КПК визначає, що тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено.

Відповідно накладання арешту на таке майно вимагає перевірки його відповідності вказаним ознакам, тобто констатації

зв'язку з конкретним кримінальним провадженням. Зокрема це може бути майно, яке використовувалося для вчинення злочину або було його безпосереднім предметом (знаряддя злочину – зброя, транспортні засоби, інструменти тощо); майно як предмет злочину або речі, що становлять незаконний обіг (наркотики, підроблені документи, контрабанда тощо); майно як доказ у кримінальному провадженні; майно, отримане злочинним шляхом (завдання арешту в цьому випадку – запобігти використанню цього майна або його приховуванню); майно, на яке може бути накладено конфіскацію, або яке може забезпечити відшкодування шкоди (нерухомість, транспорт, банківські рахунки).

2. Вартісна відповідність. Вказаний критерій особливо важливий при накладенні арешту на майно з метою відшкодування шкоди. Оскільки очевидним є непропорційність втручання у права власності і випадку накладення арешту з зазначеною метою на майно, вартість якого значно перевищує нанесену шкоду.

Однак цей критерій є важливим також і при накладенні арешту на майно з метою збереження речових доказів. До прикладу непоодинокими є випадки коли неправомірна вигода надається в декілька етапів. Відтак до моменту відшукування грошових коштів у осіб, які можуть бути причетними до кримінального правопорушення, була можливість конвертації таких коштів в іншу валюту та/або заміна купюр.

Так, в ухвалі Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 24.03.2020 у справі № 991/1885/20 колегія суддів дійшла висновку, що виходячи з розміру предмета неправомірної вигоди – 10 тисяч гривень, в отриманні яких підозрюється підозрюваний, суд має достатньо розумних підстав вважати, що об'єктом неправомірної вигоди могли бути вилучені в ході обшуку за місцем його проживання грошові кошти у розмірі 8400 гривень, а також одна купюра номіналом 100 доларів США, які можуть бути використані як доказ обставин, що встановлюються у кримінальному провадженні, а відтак стороною обвинувачення доведено відповідність цього майна критеріям статті 98 КПК України. Накладення арешту на вищевказані грошові кошти є співрозмірним із сумою предмета неправомірної вигоди.

Водночас накладення арешту на частину коштів у сумі 300 Євро, колегія суддів вважала необґрунтованим. Як вбачається з матеріалів справи та наданих в судовому засіданні прокурором пояснень, жодних об'єктивних даних, які б свідчили про причетність підозрюваного до вчинення інших кримінальних правопорушень, стороною обвинувачення не надано. Разом з тим, під час обшуку за місцем проживання підозрюваного було виявлено і вилучено, а в подальшому слідчим суддею арештовано кошти, які в гривневому еквіваленті майже вдвічі перевищують суму неправомірної вигоди, в отриманні якої він підозрюється [4].

3. Вибір найменш обтяжливого способу втручання у права особи. Частина 1 ст. 170 КПК надає можливість позбавити права на відчуження, розпорядження та/або користування майном. При цьому ч. 4 ст. 173 КПК прямо передбачений обов'язок слідчого судді, суду застосовувати найменш обтяжливий спосіб арешту майна.

Обраний захід має відповідати меті з якою відбувається втручання у право власності. Наприклад, якщо мета – забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального

правопорушення (цивільний позов), то арешт майна має стосуватися лише тієї його частини, яка необхідна для покриття завданої шкоди.

Також доцільним вбачається оцінити можливість застосування менш обтяжливих заходів, таких як заборона відчуження (розпорядження) майна без вилучення; накладення арешту лише на певні об'єкти, а не на все майно підозрюваного (обвинуваченого); обмеження арешту лише часткою, яка належить підозрюваному (обвинуваченому), у випадках, коли майно є спільною власністю.

При цьому накладання арешту на майно, яке є життєво необхідним для задоволення базових потреб особи, на кшталт житла, має відбуватись в найменш обтяжливий спосіб.

4. Відповідальність держави за збереження майна.

Так, у рішенні по справі у справі *Dabić v. Croatia* (заява № 49001/14) від 18.03.2021 ЄСПЛ постановив, що коли органи влади вилучають майно, вони також беруть на себе обов'язок піклуватися про нього та несуть відповідальність за пошкодження та/або втрату такого майна. У таких випадках фактично заподіяна шкода не повинна бути більшою за ту, яка є неминучою, якщо вона сумісна зі статтею 1 Протоколу № 1. Як наслідок, при арешті майна органи влади повинні не лише вживати розумних заходів, необхідних для його збереження, але національне законодавство має також передбачати можливість подання позову проти держави про відшкодування будь-якої шкоди, заподіяної внаслідок неспроможності зберігати майно у відносно хорошому стані [5].

В контексті нашої держави ця проблематика особливо актуальна щодо забезпечення схоронності арештованих автомобілів, особливо коли вони мають певні пошкодження після ДТП.

Національне законодавство містить приписи щодо обов'язку сторони кримінального провадження, якій наданий речовий доказ або документ, зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 100 КПК), і не вимагає забезпечення збереження економічної вартості. Водночас у разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість (ч. 4 ст. 100 КПК). Однак на практиці ми маємо безліч випадків повернення майна у значно погіршеному стані.

Запобігти вказаному можливо шляхом найшвидшого повернення такого майна власнику. Утримання органом досудового розслідування речей, правомірно належних особі на праві приватної власності, має бути спрямоване виключно на досягнення завдань кримінального провадження. Тому після проведення з вилученими речами всіх необхідних процесуальних дій (оглядів, експертних досліджень, слідчих експериментів) і належної процесуальної фіксації виявленої доказової інформації, такі речі мають як найшвидше бути повернуті власнику.

5. Адекватність тривалості втручання у право власності. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що розумність тривалості провадження оцінюється у світлі обставин справи та з урахуванням критеріїв, встановлених практикою Суду, зокрема, складності справи, поведінки заявника та компетентних органів [6].

Проте у великій кількості випадків інтереси кримінального провадження не вимагають обмеження прав власника, принаймні права користування, до прийняття рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Відтак слідчі судді при

вирішенні питання про скасування арешту майна мають враховувати тривалість втручання в право власності та реальність потреб подальшого застосування такого заходу забезпечення.

6. Вмотивованість та ясність судового рішення. Так, в ухвалі Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 19.12.2019 у справі № 991/1482/19 колегія суддів визнала порушенням не визначення слідчим суддею способу накладення арешту [7].

7. Забезпечення можливості періодичного перегляду подальшої доцільності накладення арешту. Кримінальне процесуальне законодавство не передбачає можливості визначення на який конкретний період накладається арешт. Хоча така практика мала місце в правозастосуванні. Зокрема ухвалою слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 18.02.2020 у справі № 991/1402/20 визначений строк накладення арешту – 2 місяці [8].

Однак Апеляційна палата ВАКС скасувала вказану ухвалу, зазначивши: якщо порівнювати арешт майна з іншими заходами забезпечення кримінального провадження, правила застосування яких передбачені різними статтями розділу II КПК, то можна помітити, що в певних нормах кодексу (які регулюють порядок застосування окремих заходів) прямо передбачено вимоги до строків на які їх може бути застосовано. Наприклад, про це зазначено у ч. 2 ст. 148 (тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом), ч. 2 ст. 154 (відсторонення від посади), ч. 6 ст. 181 (домашній арешт), ч. 2 ст. 196 (ухвала про застосування запобіжних заходів), ч. 1 ст. 197 (строк дії ухвали про тримання під вартою, продовження строку тримання під вартою) КПК.

Натомість у ст. 132 (загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження), а також у ст. ст. 170-175 глави 17 «Арешт майна» розділу II (заходи забезпечення кримінального провадження) КПК не вказано строку, на який такий арешт може бути накладено.

Поруч із наведеним в абз. 1 ч. 1 ст. 170 КПК при розкритті поняття «арешт майна» використано поєднання слів «тимчасове» і «до скасування у встановленому цим Кодексом порядку». Зокрема, дослівно зазначено: «арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна...».

Наведені формулювання, на думку колеги суддів, підтверджують, що арешт майна накладається тимчасово, до його скасування у порядку, передбаченому КПК [9].

Водночас, ст. 174 КПК передбачає можливість скасування арешту, зокрема, якщо в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба. І вказаний інститут має забезпечити реальність судового контролю балансу співставлення публічного (потреби кримінального провадження) і приватного (право власності) інтересів з урахуванням тривалості втручання в право особи.

Отже баланс приватного інтересу та потреб кримінального провадження при арешті майна — це питання, яке урівноважує захист права власності та забезпечення ефективності крими-

нального розслідування. І основними проблемами які можна виділити є надмірна тривалість арешту, не виправдане втручання (арешт без чіткої мети), недостатній судовий контроль (ризик зловживання арештом без належного обґрунтування).

Врегулювання вказаних проблем вимагає чіткого законодавчого регулювання, судового контролю, що забезпечує дотримання принципу пропорційності, періодичного перегляду доцільності обмеження. Практика ЄСПЛ демонструє, що недотримання цього балансу може призвести до порушення прав власника, гарантованих статтею 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ.

Зокрема у рішенні *Beucler v. Italy* (заява № 33202/96) від 05.01.2000 Суд зазначив, що будь-яке втручання у користування правами чи свободами, визнаними Конвенцією, повинно переслідувати законну мету. Сам принцип «справедливого балансу», закладений у статті 1 Протоколу № 1, передбачає наявність загального інтересу громади. Крім того, слід повторити, що різні норми, включені до статті 1, не є різними в сенсі непов'язаності, а друга та третя норми стосуються лише окремих випадків. Одним із наслідків цього є те, що наявність «суспільного інтересу», якого вимагає друге речення, або «загальний інтерес», згаданий у другому абзаці, насправді є наслідком принципу, викладеного в першому реченні, тому що втручання у здійснення права на мирне володіння майном у значенні першого речення статті 1 має також переслідувати мету в суспільних інтересах [2].

Висновки. Право на володіння майном не є абсолютним. Стаття 1 Протоколу № 1 до Конвенції гарантує право власності, але допускає втручання в це право за умов дотримання закону, публічного інтересу та принципу пропорційності. Тобто втручання в право власності, зокрема арешт майна, можливе лише за умови дотримання балансу між публічним інтересом (завдання кримінального провадження) та захистом прав власника майна. При цьому важливим є додержання певних стандартів, таких як зв'язок майна із кримінальним провадженням, відповідність вартості завданої шкоди або обсягу неправомірної вигоди вартості майна, вибір найменш обтяжливого виду обмеження. Крім того, держава має забезпечувати збереження вилученого майна в належному стані, а сам арешт не повинен бути безстроковим. Відтак національне законодавство потребує вдосконалення для більш чіткого регулювання строків арешту майна та відповідальності за його збереження. Практика ж ЄСПЛ акцентує увагу на необхідності пропорційного втручання, збереження справедливого балансу та належного обґрунтування рішень.

Література:

1. Рішення ЄСПЛ у справі *Stolkowski v. Poland*, заява № 58795/15, від 21.12.2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-214204> (дата звернення – 27.12.2024).
2. Рішення ЄСПЛ у справі *Beucler v. Italy*, заява № 33202/96, від 05.01.2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58832> (дата звернення – 27.12.2024).
3. Рішення ЄСПЛ у справі *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, заява № 7152/75, від 18.12.1984. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57579> (дата звернення – 27.12.2024).
4. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 24.03.2020 у справі № 991/1855/20, провадження № 11-сс/991/282/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88470614> (дата звернення – 27.12.2024).
5. Рішення ЄСПЛ у справі *Dabić v. Croatia*, заява № 49001/14, від 18.03.2021. URL: <https://surl.li/mewzsq> (дата звернення – 27.12.2024).

6. Рішення ЄСПЛ у справі *Liliana Capo et Roberto Puleo contre l'Italie*, заява № 43656/98, від 14.05.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-44964> (дата звернення – 27.12.2024).
7. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 19.12.2019 у справі № 991/1482/19, провадження № 11-сс/991/199/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86524944> (дата звернення – 27.12.2024).
8. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 18.02.2020, справа № 991/1402/20, провадження № 1-кк/991/1431/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87847194> (дата звернення – 27.12.2024).
9. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 05.03.2020 у справі № 991/1402/20, провадження № 11-сс/991/199/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88102698> (дата звернення – 27.12.2024).

Vozniuk O. Balancing private interest and the needs of criminal proceedings when seizing property

Summary. The article examines the issue of ensuring a balance between private interest and public interest in criminal proceedings when seizing property. Seizure of property is an important means of ensuring criminal proceedings, which guarantees both the inevitability of punishment and compensation for the damage caused by a criminal offense. At the same time, depriving a person of the right to dispose of and/or use his or her property is an undeniable interference with the right to property guaranteed under Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In the context of national legislation of Ukraine and international practice, in particular, the judgments of the European Court of Human Rights, the author reveals the criteria determining the legality and proportionality of property seizure.

Particular attention is paid to the analysis of Article 170 of the CPC of Ukraine, which regulates the grounds and procedure for seizure, including the purpose of preserving material evidence, ensuring compensation for damage and special confiscation. The author emphasizes the importance of adhering to the principle of “fair balance”, which involves assessing the need for intervention, its validity and proportionality. The article identifies the following key criteria: the connection of the seized property with criminal proceedings, the cost of the seized property with the stated objectives, the choice of the least burdensome means of intervention, the responsibility of the State for the preservation of property, the reasonableness of the duration of the restriction of property rights, and the validity and clarity of the reasons for the seizure decisions.

The author draws attention to the need for periodic monitoring of the legality and expediency of property seizure, as well as to the problem of long-term retention of seized property without a clear need. It is noted that it is important for national authorities to take into account not only the general interests of society, but also the individual circumstances of each case in order to avoid excessive and disproportionate interference with the rights of owners.

The author emphasizes the need to improve legislation and judicial practice to ensure a balance between private rights and the needs of criminal proceedings, and to introduce an effective mechanism for reviewing the appropriateness of the seizure, taking into account the dynamics of criminal proceedings. The article is a valuable source for scholars, practicing lawyers and judges interested in improving the efficiency of the use of property seizure mechanisms within criminal proceedings.

Key words: seizure of property, balance of private and public interests, proportionality of intervention, abuse of seizure.